

Historický materialismus a etologická redukce sociálního na biologické

JAN KAMARÝT
RUDOLF STEINDL
Ustav pro filozofii
a sociologii ČSAV, Praha

Studie je věnována některým závažným metodologickým otázkám dnes poměrně ještě mladého oboru biologie — *etologii*,⁽¹⁾ která patřila v posledních letech vedle genetiky mezi nejčastěji využívané biologické disciplíny, z jejichž poznatků byly vyvozovány četné jak plodné, tak sporné a zavádějící závěry pro společenské vědy (zejména sociologii, psychologii a filozofii).

Rychlý vývoj poznání v této sféře vedl ke kritice a upřesnění základních pojmů celé řady dosavadních oborů a směrů bádání, jako je zoopsychologie, behaviorismus, reflexní teorie a učení o vyšší nervové činnosti, klasická etologie, vývojová a srovnávací psychologie, psychologie učení, psychoanalýza, fyziologie chování, fyziologie adaptací či ekologická fyziologie atd.⁽²⁾

Renesance zájmu o otázky spjaté se vztahem člověka a přírody, biologického a sociálního, vedla ke vzniku celé plejády nových hraničních oborů, jako je psychobiologie, sociobiologie, neuroetologie, etoendokrinologie, ekoetologie, humánní etologie, kognitivní etologie, socioetologie či etosociologie, etologická psychologie, evoluční etologie, biokomunikace, zoosemiotika, antroposemiotika aj.

Jde často o obory s velkými ambicemi jejich protagonistů. Například E. O. Wilson, zakladatel americké *sociobiologie*, který byl původně entomologem a vydal knihu o hmyzích společenstvech, vytyčuje kategoricky požadavek, aby tento nový

(1) Pojem etologie se objevil už v osmnáctém století v podobě studia „životních zvyků“ zvířat ve volné přírodě a fyziognomie u člověka (H. S. Reimarus 1762, J. C. Lavater 1778). Velkým impulsem pro evoluční výzkum chování bylo dílo Ch. Darwina. Avšak vlastní předmět etologie jako nové zoologické disciplíny byl přesněji vymezen teprve počátkem dvacátého století, když už byl shromážděn poměrně rozsáhlý empirický materiál o zvířecím chování (C. O. Whitman 1896; O. Heinroth 1911; W. Craig 1918 aj.). Jeden z přímých předchůdců pojetí etologie jako samostatného vědního oboru, německý ornitolog O. Heinroth, dává termín etologie přímo do názvu své velké monografie o chování kachnovitých (*Anatidae*). Předmět etologie už chápe v podstatě stejně jako jeho nejslavnější žák Konrad Lorenz (nar. 1903 v Altenbergu u Vídně; Nobelova cena v roce 1973 společně s Niko Tinbergenem a Karl von Frischem). Etologii definují jako učení o kauzálních příčinách druhově typického chování organismů, o mechanismech jeho vzniku u ontogeneze i fylogeneze, o motivech a funkcích jeho spouštění, průběhu a změnách. Etologie usiluje o objasnění podstaty chování pomocí metod základního biologického, původně především fyziologického výzkumu. Zajímá se ovšem o porozumění i samotnému aktu chování jako relativně samostatnému fenoménu, nejen produktu a faktoru evoluce. Chování studuje v jeho rozmanitých vzájemných vztazích, a to jak vůči stálým, tak proměnlivým životním podmínkám jednotlivých biologických druhů, včetně člověka.

(2) U nás poukázal správně na širší metodologický význam etologie už v některých svých starších sociálně-psychologických studiích J. Janoušek [1968 : 83 an.], který se zmiňuje i o významu Lorenzových a Tinbergenových prací pro vzájemnou signalizaci a kooperaci lidského chování. Výsledky soudobé etologie poukazují na meze výlučné kognitivních teorií chování a začínají se výrazněji prosazovat v některých oborech jako je dětská psychologie a evoluční psychopatologie [Drvota 1979 : 348 an.], při studiu experimentálních neuróz [Radil-Radilová 1977], v interdisciplinárním studiu problematiky „socializace osobnosti“ [Erhardt 1975; Erhardt-Frey aj. 1976] a v obecné vývojové psychologii například mezi stoupenci tzv. „kritické psychologie“ v NSR [Holzkamp 1976; Holzkamp-Osterkamp 1975, 1976; Schuring 1975, 1976].

vědní obor všestranně zkoumal genezi a povahu biologických základů všech forem sociálního chování organismů, včetně člověka. Proti tomu nemůže být nejmenších námitek. Jenže Wilson na mnoha místech a především v závěru svého sedmisetstránkového kompendia píše, že tento obor bude nyní studovat člověka v rámci „svobodného rozvoje přírodních dějin“, a to tak, jako bychom byli zoology z jiných planet, kteří k nám přišli studovat a sestavit katalogy chování různých sociálně žijících bytostí na Zemi. Z podobného „sci-fi-kosmického“ hlediska by se tak vlastně všechny humanitní a sociální vědy, které podle Wilsona dosud značně zaostávají v „dětském stadiu“ před přírodními a technickými vědami, měly stát pouhými odnožemi sociobiologie. Wilson například předpokládá geny pro celé seznamy lidských vlastností a forem chování, pro jejichž existenci nejsou dodnes žádné důkazy. V duchu své „bioetiky“ považuje vlastně všechno přezívající, existující na základě toho, že je adaptované, eo ipso i za dobré. Předpokládá takové souvislosti mezi zvířecími vzory a strukturami chování a lidskými společnostmi, které vyplývají pouze z jeho spekulativních rekonstrukcí „lidské zooprehistorie“ [Wilson 1975; 1978]. Proti těmto uzurpujícím nárokům sociobiologie právem a rozhodně vystoupila i celá řada předních amerických vědců, zejména antropologů, psychologů a sociologů [Sahlins 1976; Caplan 1978].

S rozvíjením hraničních oborů se rozvíjely i různé nové metody měření a podrobného popisu i výkladu smyslu chování jednotlivých živočišných druhů ve specifických podmínkách. Tím vznikly takové nové disciplíny, jako je etometrie, aktometrie, aktografie, telemetrie, které na základě pečlivě vypracovaných etogramů, sociogramů, biogramů, engramů, elektrogramů aj. vedou k podrobným záznamům o chování a přenosu jeho důležitých složek a významů na ostatní jedince a komunity živočichů, ale také členy lidských skupin, kolektivů a společností. Například metody elektrografie, uznávané donedávna za relevantní pouze v oblasti animální psychofyziologie, jsou stále častěji aplikovány i na lidské chování a jeho výklad [Tembrock 1978; Stamm - Zeier 1978].

Četné problémy, spojené s analýzou *vztahu biologických a sociálních faktorů ve vývoji člověka*, vztahu, který je moderní verzí v dějinách vědy, a zvláště filozofie, po staletí vystupujícího vztahu humánního a animálního, zvířete a člověka, se ocitly v centru pozornosti mnoha vědeckých diskusí sedmdesátých let v řadě socialistických zemí, zvláště v SSSR.(3)

Mnoho marxistických autorů též právem vystoupilo kriticky proti nové vlně sociálbiologismu v buržoazním myšlení, která se zdvihla na Západě jednak jako reakce na projevy ekologické krize, jednak v souvislosti s pokusy (často plnými romantismu) o nalezení nového usmíření či utopické harmonie společnosti s přírodou, jak to programově navrhuje část literatury popularizující výsledky soudobé etologie.(4)

(3) Jednou z podnětných diskusí sedmdesátých let o vztahu sociálních a biologických faktorů obecně a ve vývoji člověka, již se zúčastnili marxističtí filozofové, sociologové a významní přírodovědci, psychologové a lékaři, byla diskuse zahájená redakcí časopisu *Voprosy filozofii* v roce 1972 (č. 9, 10 a 11), která dosud pokračuje. Závažné jsou i přibývající sovětské studie o ekologii a životním prostředí, o vztahu ekologie a etologie, individua a společnosti, o filozofických problémech současné psychologie aj. Velkým přínosem jsou i programové práce I. T. Frolova, P. N. Fedosejeva, A. N. Leontjeva, zaměřené též kriticky vůči různým směrům soudobé buržoazní ideologie, zejména vůči sociálbiologismu a sociáldarwinismu a rozvíjející současně pozitivní problematiku dialektiky vztahu člověka a přírody na nových teoretických základech v současných podmínkách vědeckotechnické revoluce atd.

(4) V nynější záplavě literatury, filmů a televizních seriálů o životě divokých zvířat ve volné přírodě se ovšem bohužel nezrcadlí vždy jen velký pokrok současného vědeckého poznání. I pod vlivem teoretických a praktických úspěchů etologie roste totiž vědomí, že se ztrátou posledních zbytků divoké, „nedotčené“ přírody mnoho cenného ztrácí i sám člověk. Tyto pocity nacházejí potom velmi často výraz ve zvláštním romantizujícím pohledu na přírodu, plnou pozitivních hodnot, dosud zdravou, nezkaženou, původní, normální ap., což tím zřetelněji vystupuje v pro-

Úkolem této studie je nejen zdůraznit aktuálnost a závažnost problému vztahu biologického a sociálního, ale současně i ukázat, jak je právě prostřednictvím některých nesprávných interpretací v duchu sociálbiologismu ve jménu „záchranu společnosti“ či „živé přírody“ zneužíváno dnes právě mimořádně cenných poznatků a zákonitostí jedné z nejmladších biologických disciplín — etologie.

Za základ kritického rozboru nových forem sociálbiologismu považujeme *marxisticko-leninský nástin vztahu přírodní (biologické) a sociální determinace chování člověka*. Při konkretizaci a konfrontaci marxistických tezí o „podstatě člověka“ s etologickými koncepty a závěry, které v různém kontextu redukuji sociální na biologické, humánní na animální, věnujeme značnou pozornost starším i novějším názorům Konrada Lorenze, jednoho ze zakladatelů moderní etologie.(5) Proti reduktivní etologizaci a homologizaci analogických projevů lidského a živočišného chování chceme postavit *základní teze dialektiky sociálně biologické determinace*, odvozené z rozsáhlých marxistických diskusí, zvláště v sovětské filozofii, psychologii a sociologii. Z nich i z logiky našeho výkladu je patrné, že se zde přes pokračující a oprávněnou kritiku sociálbiologismu nepopírá značný teoreticko-metodologický význam moderní etologie i pro výzkum lidského chování a pro další rozvoj psychologie a sociologie mj. při překonávání dosud doznívající koncepce tzv. dvojí determinace: prostředím a dědičností. Etologie k tomu pozitivně přispívá jednak upřesněním pojmů „vrozeného“ a „naučeného“ a svou důsledně dějinnou dimenzí, jednak účinnou kritikou behaviorismu, instinktivismu, mechanistické „reflexologie“ aj. I když přesouváme, a to spíše z programových důvodů, akcent z fylogeneze na ontogenezi, na problematiku zákonitostí individuálního vývoje a formování lidské osobnosti, nechceme a ani nemůžeme nijak popírat právě etologii záslužně zdůrazněný význam jednoty přírodního a společensko-historického vývoje, jednoty biologického a sociálního v konkrétních procesech biogeneze, psychogeneze, sociogeneze a antropogeneze.

Poukážem na tyto dílčí, i když závažné fakty chceme úvodem zdůraznit, že složitá problematika vztahu biologického a sociálního má i svůj vlastní hluboký *světónázorový a filozoficko-etický smysl*, který ostatně měla a má i v dějinách marxismu — a to od jeho vzniku. Její filozofická dimenze se dnes projevuje nejen jako vědomí stoupající a zvýšené zodpovědnosti člověka za uchování jeho jednoty s přírodou, za zachování životního prostředí, ale na druhé straně i jako reflexe toho, že pouze další organický rozvoj sociálních a biologických faktorů v člověku, rozvoj všech jeho tvořivých potencií, může v dnešních podmínkách tuto „záchranu pří-

tikladu k přírodě stále více devastované civilizací, ekologickými krizemi a katastrofami a ještě více v protikladu vůči rozporům a konfliktům mezi lidmi, národy a celými společenskými systémy. Idealizovaný obraz života v přírodních rezervacích, které dnes už existují z milosti člověka, vytváří pochopitelně celé série nesmyslných iluzí. Pokud proniknou i do neseriózní popularizace etologie, máme před sebou potom nikoli vědecký obraz přírody a světa, ale často značně zkreslené představy jak o „království divočiny“ tak i o dnešním člověku. Někdy je to dokonce jednoduše nový a zvláštní druh zábavy, takže se na takovém „obratu k přírodě“ dá i pohodově vydělat.

(5) O vzniku a klíčových problémech etologie pojednávají dva svazky vybraných spisů K. Lorenze [1965]. Jako doplněk vydal Lorenzův žák I. Eibl-Eibesfeldt třetí svazek, týkající se především problematiky humánní etologie [Lorenz 1978]. Rozsáhlou kritiku a polemiku vyvolala Lorenzova snad nejznámější kniha o přírodních dějinách agresivního chování: *Takzvané zlo* [Lorenz 1963]. Prehistorii lidského poznání čili evoluční gnozeologii se Lorenz zabývá v knize *Zpětná strana zrcadla* [1973], která co do společenskovědních aspirací etologie ještě v mnoha směrech převyšuje *Takzvané zlo*. Její analýze věnujeme proto největší pozornost v druhé připravované části naší studie.

rody“ reálně zabezpečit. Může vést současně k nové etapě vědomě řízené evoluce na základě hlubokého sebepoznání člověka a optimalizace jeho chování.(6)

Moderní etologie a dialektika vztahu přírodního a sociálního

Marxistické pojetí člověka vystupuje nejen proti fyziologismu a různým formám biologismu, nejen proti překonaným faktorovým teoriím, v nichž se ontogeneze psychiky a vyšších forem chování a činnosti nedialekticky přičítá jednostranně buď vlivu dědičnosti, nebo prostředí, nebo „obojímu zároveň“ a v nichž je člověk pouhou hříčkou těchto sil. Marxistické pojetí ukazuje, že vývoj, uskutečňující se jako sociálně historická praxe, neponechává individuuum jako pasivní objekt vlivům tzv. dvojí determinace: dědičností a prostředím. Negen aktivita člověka ve svých obecných formách, ale aktivita jako sociálně a třídně historická praxe znamená ve svých důsledcích, že člověk se neutváří jako pasivní produkt vnějších vlivů, ale sám stále vytváří společenské bytí, a tím i sebe samého jako produkt tohoto bytí [Megrelidze 1973].

Marxistický přístup k sociálbiologismu považuje přenos biologických pojmů na sociální jevy zásadně za nic nevysvětlující frázi, která — podle Lenina ať už se provádí s dobrými či špatnými úmysly, vulgárněji či kulturněji — nepřestane být pouhou frází [Lenin 20, 1957 : 144]. Socialismus důrazem na politickou, občanskou a sociálně ekonomickou rovnost lidí neznámá iluzorní hlásání rovností biologické, rovnosti ve vlohách, schopnostech a potřebách, hlásání, že lidé v sobě už překonali všechno přírodní. V *Kritice gothajského programu* K. Marx například píše: „Ale jeden člověk je tělesně nebo duševně zdatnější než druhý a dodá tedy za tutéž dobu více práce nebo může pracovat déle; a práce, má-li být měřítkem, musí být určena co do rozsahu nebo co do intenzity, jinak by přestala být měřítkem... Dále: jeden dělník je ženatý, druhý není; jeden má víc dětí než druhý atd. atd. Při stejném pracovním výkonu a tedy i stejném podílu na společenském spotřebním fondu dostává tedy jeden fakticky víc než druhý, jeden je bohatší než druhý atd. Aby se právo vyvarovalo těchto nesrovnalostí, muselo by být spíše nerovné než rovné“ [Marx - Engels 19, 1966 : 49].

Toto obecné, ale principiální pojetí rozdílů ve vlohách a schopnostech lidí a tedy i uznání, i když nikoli fatální úlohy přírodních faktorů, vloh v rozvoji schopností člověka, je dnes konkretizováno v řadě prací předních sovětských biologů, psychologů a sociologů a výzkum zde rychle pokračuje.

Sociální psychologie není něčím neměnným, ale vyvíjí se na základě přetváření společenského života. V buržoazní společnosti je psychologie podle Lenina především *psychologií třídního boje* proti vykořisťovatelským třídám a jejich panství — státu. Po vítězství revoluce se vytvářejí nové podmínky, formuje se psychologie tvůrců nového života, nová disciplína práce, vychovávají se miliony lidí vlastní účastí na řízení státu a společenské výroby [Lenin 28, 1954 : 437, 440].

Marxisticko-leninské řešení vztahu biologického a sociálního, které má v dějinách marxismu již svoji vlastní dlouhou tradici a vývoj, vychází z teze, že člověk tím,

¶ (6) Z marxistických analýz etologie ve vztahu k problematice člověka a společenských věd vyniká v současné době mnoho problémových studií a diskusí v NDR [Johat 1976; Tembrock 1978; Schmidt 1978]. Výsledky sovětské etologie a kritický rozbor mnoha otázek antroposociogeneze přináší studie V. Leonovičové [Leonovich 1978], v nichž je též uvedena bibliografie prací předních sovětských etologů L. A. Krušinského, L. A. Firzova, K. E. Fabriho aj. U nás se studiem problematiky evoluce chování a antroposociogeneze zabývá už delší dobu oddělení evoluční biologie v Mikrobiologickém ústavu ČSAV, které spolupracuje s mnoha našimi a zahraničními vědeckými institucemi. Pod vedením člena-korespondenta V. Nováka připravilo několik konferencí s mezinárodní účastí a vydalo dva objemné sborníky: *Evolutionary Biology* a *Natural Selection* [Novák a kol. 1978].

jak mění vnější přírodu, mění i svou vlastní přírodu, sama sebe, čili příroda člověka je na každém vývojovém stupni produktem dějin. V tomto duchu Marx jasně chápal podstatu lidské ontogeneze chování jako proces osvojování, přivlastňování vlastností a schopností, které nejsou u člověka „biologicky preformovány“, nýbrž každý člověk je nalézán v určité „kondenzované podobě“ ve svém dějinně daném společenském prostředí jako dědictví své tzv. „druhé antropogenetické fáze“, v níž dominují společensko-sociální podmínky.

Člověk je sice fyziologicky vázán na přírodu a v tomto smyslu je „přírodní bytostí“, avšak tajemství celého procesu polidštění spočívá ve zvratu od přírodního ke společenskému. „Lidé se sami začnou odlišovat od zvířat, jakmile začnou vyrábět prostředky k svému životu“, zdůrazňují Marx a Engels [Marx - Engels 3, 1962 : 35]. Podstatu tohoto „nového“ tvora, který stojí na konci fylogenetického vývoje jako sociálně začleněný *Homo sapiens*, nelze hledat v jeho biologické kontinuitě či v jeho fyziologii; jeho podstatu tvoří souhrn společenských vztahů. A z této podstaty – k jejíž konstituci ovšem svým dílem přispívá – čerpá každé individuum své formy osobnosti.

Lidská osobnost(7) není nějakou pouze „složitější“ formou individuality živočišné. Je jinou, jako celek výlučnou formou, ač lze v řadě strukturních prvků člověka sledovat pokračování v kontinuitě přírodního vývoje, z něhož člověk vzešel a do něhož stále také patří. Už Herder například naznačil, že zde neexistuje rozdíl pouze graduální či rozdíl v nárůstu nových sil, ale že jde o rozdíl zásadní ve zcela jiném směru: v rozvoji všech potencií člověka, v celé „*Haushaltung*“ smyslových, poznávacích a volních sil. Člověk není složen ze dvou či více přírod, ale je pochopitelný pouze z tohoto svého specifického, tj. sociálního bytí ve světě, z této své vlastní druhé přírody. Sem míří i pověstný Herderův aforismus, že už jako zvíře má člověk řeč [Heintel 1972 : 185].

Také podle Hegela pozvednutí bytí o sobě k sebevědomému bytí zakládá zásadní rozdíl mezi přírodou a člověkem. Je to též nekonečný rozdíl, který vůbec odlišuje člověka od zvířete: „Člověk je zvíře, ale dokonce ani ve svých zvířecích funkcích se nezastavuje jako u nějakého bytí o sobě jako zvíře, nýbrž uvědomuje si je, poznává je a povznáší je k sebevědomé vědě, například proces, jako je trávení. Tím člověk rozkládá mez své bezprostřednosti, která je o sobě, takže právě proto, že ví, že je zvířetem, přestává jím být a dává si vědění o sobě jakožto duchu“ [Hegel 1966 : 104].

Zatímco prostředí zvířete je přírodním prostředím, prostředím biologických zákonů, do něhož je zvíře vloženo, je prostředí člověka výrobně sociálním prostředím, v němž se sám reprodukuje. Zvířata nemají společenský život ve vlastním slova smyslu, protože nevyrábějí. Jejich vztah k přírodnímu prostředí je bezprostřední,

(7) V sovětské literatuře je v posledních letech věnována velká pozornost přesnějšímu vymezování pojmů „člověk“, „individuum“, „osobnost“, „individualita“, „kolektiv“ atd. Prohibují rozsáhlé diskuse nejen o jejich relevanci, ale i vlastním vnitřním obsahu, vzájemných vztazích atd. Z mnoha studií, knih a sborníků z poslední doby můžeme uvést alespoň jména některých autorů: M. Gak, P. T. Grigorjan, J. A. Jadov, M. S. Kagan, T. V. Karsajevskaja, P. J. Krjažev, V. F. Seržantov, G. L. Smirnov, V. P. Tugarinov aj. Některé z nich vyšly v českých a slovenských překladech. Také čelný sovětský psycholog A. N. Leontjev se do této rozsáhlé diskuse zapojil přínosnou studií [1978]. Pozitivní i kritický ohlas vzbudila koncepční kniha o struktuře osobnosti francouzského marxisty L. Sèva [1976]. Přínos i některé meze Sèvova pokusu kriticky hodnotí v recenzi ve Filozofickém časopise R. Steindl (1979, č. 1). Oddělení historického materialismu filozofické sekce Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV řeší jako důležitou součást výzkumu problematiku vztahu osobnosti a socialistického kolektivu; v jeho rámci vznikla i naše programová studie.

nikoli zprostředkovaný. Zvíře si присvojuje hotové produkty přírody, asimiluje je a tento proces má formu koloběhu. Člověk si присvojuje přírodu radikálně jiným, kvalitativně zásadně odlišným způsobem. Především nespotřebovává žádné přírodní produkty v jejich surové formě, nýbrž je přizpůsobuje svým potřebám.

Všeobecně uznávaným klíčovým faktorem v procesu vzniku člověka je *společenské zhotovování nástrojů*, které je původní praformou lidské práce. Tím se vytvářejí nové podmínky pro společenské i individuální zabezpečení života člověka na rozdíl od čistě biologického zabezpečení existence druhu. S druhově specifickou schopností přisvojit si nashromážděnou společenskou zkušenost překročil člověk i ve svém biologickém vybavení všechny předchozí živočišné vývojové stupně. Zatímco jednoduché individuální užití nástrojů nebo jejich zhotovení přeměnou přírodních předmětů je vlastní i vyšším primátům, pro člověka je typické zhotovování nástrojů pomocí jiných nástrojů, tedy přístrojů a nakonec strojů. Jejich systematické a plánové zhotovování vede k počátkům „průmyslu“ už u člověka-lovce. Právě rozsahem užití přístrojů vznikají základy specifické kulturní tradice a difference. Faktem je, že současné vědy o vývoji člověka stále přesvědčivěji dokládají, že už v samotných počátcích vývojové linie vedoucí k člověku existovaly instinktivní, neuvědomělé, ad hoc se opakující živočišné formy práce a zhotovování nástrojů [Johst 1976; Leakey - Lewin 1978].

Na konci této hominidní linie vznikla univerzální, vědomá, společenská produktivní činnost, „*přechod od ekologie k ekonomii*“, s účelným a cílevědomým chováním člověka, což vytvořilo základy pro rozvoj všech dalších lidských vlastností. Tím vznikly nové podmínky pro společenské a individuální zabezpečení života člověka, pro jeho kulturní rozvoj na rozdíl od čistě biologického zabezpečení existence druhu [Schurig 1976 : 183].

Ekonomické vztahy představují úplné převrácení a zásadní změnu ekologické kauzality organismus — prostředí jako přírodně podmíněné závislosti na prostředí. Namísto toho nastupuje *aktivní přetváření*, měnění vztahu k prostředí na základě vlastních biologických, psychologických a společenských potřeb. Řečeno například pomocí terminologie systémového přístupu to znamená, že postavení biologických systémů uvnitř ekologických a ekonomických systémových vztahů je kvalitativně naprosto jiné. V tomto smyslu je přechod od ekologie k ekonomii a vznik kvalitativně nové formy relativní nezávislosti na prostředí vlastně nereflektovaným ukončením subhumánní fáze přírodních dějin člověka a otevřením nové dimenze vlastních lidských dějin.(8)

Výstižným způsobem vyjádřil rozdíl lidské a živočišné individuality významný sovětský vědec, jeden ze zakladatelů stále vlivné sovětské kulturně historické školy v psychologii A. N. Leontjev: „Činnost živočichů je vždy akt přizpůsobení k prostředí a nikdy akt přivlastnění si výsledků fylogenetického vývoje. Výsledky fylogeneze jsou živočichu *dány* v jeho přirozených dědičných schopnostech. Člověku jsou *zadány* jako úkol v objektivních jevech vnějšího světa. (Ani příroda v objektivním slova smyslu, ani příroda v subjektivním slova smyslu není *lidské* bytosti dána bezprostředně a přiměřeně, poznamenává Marx.) Má-li člověk uplatnit tyto výsledky ve svém ontogenetickém vývoji, musí je *ovládnout*. Jen takto, jen prostřednictvím tohoto vždy aktivního děje může jedinec získat skutečně lidskou povahu, může získat i ty vlastnosti a schopnosti, které jsou produktem společensko-historického vývoje člověka“ [Leontjev 1966 : 234].

(8) Problematikou přechodu od ekologie k ekonomii v souvislosti s procesy vzniku a utváření vědomí se přínosně zabývá už zmíněná kniha V. Schuriga [1976 : 83 an.].

„Složitost“ lidské osobnosti není tedy rozhodně dána tím, že by byla biologicky lépe vybavena než jiní živočichové, že by byla v tomto smyslu jejich „rozvinutější formou“. Podstatu jejího vybavení nutno hledat *jinde* než u živočichů. V živočišném světě se individuum shoduje s druhem a proto nese svou podstatu v sobě samém. Lidská podstata naproti tomu, jak Marx zdůrazňoval, „není vlastní jednotlivému individuu“, nemá tedy formu jednotlivého subjektu. Logika životní činnosti jednotlivého subjektu je rozhodujícím způsobem determinována souhrnem společenských vztahů, jichž je tento subjekt aktivní součástí. Tato teze je klíčová jako východisko vědeckého přístupu ke kauzálním zákonitostem jak lidské fylogeneze (zvláště pro objasnění přechodu „subhumánní“ v „humánní“ fázi procesu hominizace), tak procesů ontogeneze a jejich vzájemného podmínění při utváření lidské osobnosti.

Studium konkrétního živočicha vypovídá o všech příslušnících biologického druhu, do něhož studovaný živočich patří; lidské individuum nemůže být naproti tomu ve vědě východiskem v tom smyslu, že by bylo prvotní vzhledem k společenským vztahům. Lenin vystihuje tento fakt, když říká, že „Vstupující do společnosti, lidé ve všech poněkud složitějších společenských formacích... *si nejsou vědomi* toho, jaké společenské vztahy se tím vytvářejí, podle jakých zákonů se vyvíjejí“ atd. [Lenin 14, 1957 : 341]. Teprve na základě vědy o společenských vztazích lze dojít k pochopení konkrétních individuí, aniž bychom se dopouštěli redukce postavení individua právě proto, že společenské vztahy nejen že nejsou individuu cizí, ale tvoří skutečnost jeho podstaty. Na rozdíl od zvířete se u člověka v procesu lidské společenské individuace (nazývané též zcela případně socializací) objevuje specifická realita, která přichází „zvenčí“, tj. nikoli z biologické danosti, z fyziologie a genetiky individua, ale také nikoli z jeho individuální psychiky; napojuje se ovšem na předběžné biologicky a sociálně dané psychofyziologické struktury individua, aby se stala v dialektickém spřežení s těmito strukturami, vyznačujícími každou osobnost, rozhodujícím prvkem, který významně determinuje biografii individua.

Vedle zásadního neporozumění prioritě sociálního nad biologickým, plynoucího už ze samotného chybného filozofického pojetí vztahu člověka a přírody, se ovšem setkáváme i s řadou vědecky ještě málo probádaných, a tedy dosud *neobjasněných skutečností*. Současnou vědou jsou dosud ještě málo prozkoumány konkrétní historické stupně vývoje osobnosti a objektivní podmínky práce, které též determinovaly *společenské formy individuality člověka* [Marx 1971 : 266; 1974 : 127]. Mnoho nejasného zůstává v otázce vztahu genotypových struktur a struktur fenotypových. Není například ještě náležitě probádán jejich vztah na různých vývojových stupních lidské ontogeneze, není dost jasno v otázce vlivu nově se utvářejících kvalit ve vývoji fylogenetickém a ontogenetickém. Není dostatečně ujasněna ani struktura vazeb mezi jedincem a různými úrovněmi společenského prostředí, dále mezi zkušeností jedince a historicko-společenskou praxí lidského rodu atd. (9)

(9) Na řadu dosud nevyřešených problémů poukazují v širším filozofickém a sociologickém kontextu četné knihy, studie a sborníky, například *Dialektický materialismus a soudobá věda* [1979] a v něm zvláště příspěvky R. Richty, J. Zachara, P. Fedosejeva, I. Frolova a dalších. Také v závěru problémové monografie o fyziologii adaptací, zpracované mladým českým fyziologem L. Janským, se kladou tyto závažné otázky: „K nálehavým úkolům dnešní biologie a medicíny patří studium přízpůsobivosti organismu vnějšímu prostředí, a to prostředí fyzikálnímu, chemickému či sociálnímu. Zatím je o těchto problémech známo poměrně málo, i když v současné době zájem o tyto otázky stále více a více stoupá. Je to pochopitelné, uvědomíme-li si, že na poznání těchto vztahů závisí osud a možná i existence lidstva v nejbližších sto letech. Bude mít lidstvo dost času, aby se přizpůsobilo stresům, které vyvolal rychlý technický pokrok? Najde cesty jak využít oblastí, které nejsou pro život zatím příznivé? Půjde přizpůsobení lidstva cestou selekce anebo je bude možno u každého jedince cíleně navozovat?“ [Janský 1979 : 196].

Proto se důležitou součástí vědeckého výzkumu posledních let stalo — jak ve filozofii a sociologii, tak zejména v biologii a psychologii — hledání hlubších odpovědí na otázku, ke kterým biologickým, respektive psychofyziologickým procesům musí teorie konkrétního individua opravdu nutně přihlížet, tj. jaká je šíře a hloubka biologické determinace konkrétního individua a jak hlouběji chápat vztah sociálně biologické determinace. Marxismu je totiž cizí představa, že společenská stránka člověka je něčím, co vůbec nesouvisí s jeho fylogenetickým, živočišným dědictvím a co se vytvořilo jaksi „z ničeho“, takže se to vymyká bližšímu vědeckému vysvětlení. To, co se v člověku vytvořilo též na základě přírodního vývoje jeho druhu, není sice klíčem k vysvětlení jeho specifických vlastností jako společenského tvora, ale je k němu nutným předpokladem. (10)

Při analýze chování zvířat a to jak ve volné přírodě, tak zejména v pokusech s vývojově nejvyššími zvířaty (např. se šimpanzy chovanými dlouhodobě „v domácnosti“ a v laboratorních podmínkách) byla v posledních letech zjištěna celá řada schopností a výkonů, které jsou v mnoha směrech obecně lepší, než se dosud předpokládalo, a to zejména v oblasti inteligentního chování a řešení složitějších vícestupňovitých úloh a v tomto smyslu i plánovitého jednání, kde tato zvířata v mnoha směrech překonávají všechna dosavadní očekávání. Kognitivní etologie spolu se srovnávací psychologií se pokouší vysvětlit tyto nové fakty především tím, že mozková kapacita učení je zde dosud za normálních podmínek málo využita, což v jistém smyslu platí i o člověku [Lawicková-Goodallová 1978; Drvota 1979].

Je pochopitelné, že všechny tyto výkony nejvyšších zvířat velice připomínají různé formy lidské činnosti a chování a někdy jejich rozlišení je velmi obtížné a čistě teoretické, například v některých ontogenetických fázích vývoje mimořádně motoricky a manuálně šikovné šimpanzí a lidské ruky, což vše na první pohled svědčí o nezvratné kontinuitě biologického a lidského vývoje. V oblasti „zvířecího myšlení“ byla dnes přesvědčivě prokázána značná schopnost abstrakce, generalizace, tvorby a transferu jednoduchých neverbálních pojmů a s tím spojená značná kapacita učení, paměti a v důsledku toho i modifikace instinktů učním. To právě umožňuje v určitém rozsahu dílčí předvídaní výsledků chování a plánovitého jednání, řešení i poměrně složitých problémových úloh a nakonec i dílčí osvojení různých náhrad za chybějící řeč, například pomocí posunkového jazyka hluchoněmých nebo jinými komunikačními symboly [Kainz 1961; Rensch 1973; Schurig 1975; Rumbaugh 1977].

Patří sem bezesporu i dosud poměrně málo prozkoumané zvědavé či explorační (výzkumné) chování mnoha druhů, spontánní hra u mláďat a sociálně žijících druhů, některé prvky ve výchově potomstva, například sociální zabezpečení řady individuálních vývojových procesů ve vztahu rodičů a sociálních skupin k mláďatům, tedy vznik sociálního učení a kontroly, které spolu s kooperací vedou až ke vzniku druhové sociální tradice jako animálního předstupně lidské kultury. Stejně zajímavé a dosud též málo prozkoumané jsou příčiny strukturování zvířecích společenstev do různých stupňů dominance a hierarchie a s tím spojené mechanismy regulace, například agresivity a kooperace mezi nimi [Kamarýt 1978].

(10) Zvláště literaturu popularizující nové poznatky etologie postihla v posledních letech rozsáhlá vlna *zoomorfismu*, spojená například s obscénními pansexualistickými excesy jako byla *Nahá opice* D. Morrise, přeložená i do češtiny a slovenštiny. Četné publikace o tzv. teritoriálním imperativu od R. Ardreye nebo o lásce a zabíjení u zvířat jako výchozím a všeobecným modelem sociálního chování od V. Dröschera byly masově rozšířeny nakladatelstvím Rowohlt, Molden aj. v NSR. Pouze zásluhou této někdy až překvapivě agresivní „etologické osvěty“ se objevily dokonce i publikace pojednávající o etologii hlodavců jako modelu pro studium opozičního hnutí radikálů v NSR a jejich „okupačního instinktu“ — obsazování seminářů a univerzit studenty.

V průběhu evoluce chování vzrůstá úloha individua, jeho významu pro přežívání druhu a jeho podílu na progresivních směrech biologické evoluce. Právě vývojově vyšší druhy, které mají též mnohem složitější organizovanou strukturu chování, a to jak na biologické, tak na psychické a sociální úrovni, mají též zpravidla relativně malý počet mláďat a navíc je obvykle každé mládě vychováváno zvlášť. Tento stoupající význam ontogenetických struktur je dnes bezpochyby prokázán už na úrovni etologických zkoumání. Jedinci takových druhů (například člověku nejbližší lidoopi) mohou přežít, jen když jsou po poměrně dlouhou dobu ve specificky organizované péči a „výchově“ dospělých jedinců a současně se sami aktivně učí nutným zkušenostem daného druhu a tím obohacují svůj vlastní „*tezaurus chování*“, tj. souhrn kvantitativních a kvalitativních zkušeností jedince, determinovaných vrozenými i naučenými mechanismy, které se potom tak či onak projevují v typickém druhovém a individuálním rozhodování a chování, a to i v mezích pro daný druh a jedince ještě snesitelných změn jeho motivace, vnějších podmínek atd. [Leonovich 1978].

Ovšem při výkladu těchto forem činnosti a chování je nutná opatrnost: pokud se vyskytují už u zvířat, svědčí o tom, že nejsou ještě specificky lidské, a pokud se vyskytují též u člověka, nemusí zde vystupovat ve stejné kvalitě. Důležité je též objasnit, zda jde o primární či sekundární změny, tj. změny, pro jejichž vznik je nutné předpokládat jiné změny, například zda je komunikace a řeč jako užívání a chápání symbolů předpokladem pro vytvoření lidské společenské práce, nebo zda je tomu naopak. Podobně nelze čistě lidskou schopnost individuálně si osvojit společenskou zkušenost jednoduše vyvodit z čistě živočišných předpokladů, ze zvířecí schopnosti učení, neboť u člověka mají i velmi jednoduché formy vnímání a učení zcela odlišný průběh a nové kvality [Holzkamp 1976].

Co může tedy dát srovnávací výzkum sociální organizace života např. divoké husy či primátů antropologii a sociologii? Může nový popis složitého repertoáru komunikací, motivací a organizačních prvků sociálního života objasnit, jaké sociální útvary vznikly či mohou vzniknout z tohoto syrového materiálu? A naopak, jaké zábrany způsobily, že se přesto udržely i fylogeneticky starší motivace chování, komunikace a typy společností, jaké dosud nacházíme například u subhumánních primátů a analogických lidských subkultur? Tento soubor problémů má nejen velký teoretický, ale i praktický význam, neboť se současně týká i možné prognózy některých vývojových tendencí chování, možnosti jeho ovlivnění, změny či úplné restrukturalizace, nebo naopak jeho velké relativní stability a rezistence. V širší souvislosti se zde klade i otázka, na jaké nové životní prostředí se může ještě člověk adaptovat, aniž by změnil svou dosavadní genetickou výbavu, fyziologii nebo své chování, svůj způsob života. A za jakých podmínek selhává tato schopnost modifikovat své chování a které prvky chování a sociální organizace selhávají za určitých podmínek s největší pravděpodobností? Jinými slovy, jaké jsou vlastně kritické hranice psychologické a sociální adaptability chování člověka? Je pochopitelné, že výzkum těchto otázek se už nezabývá pouze rekonstrukcí evoluce, sociálního života a chování primátů a člověka, ale především vývojovými zákonitostmi, které by umožnily i prognózu chování či celkového způsobu života [Janský 1979].

Dnes je už v různých souvislostech prokázáno, že celá řada etologických problémů a jejich řešení úzce souvisí nejen s problematikou zvláštního způsobu života jednotlivých druhů zvířat, ale týká se i obecnějších otázek problematiky jejich celkového sociálního a individuálního způsobu života, problému životních podmínek a různých forem *vnitřní a vnější determinace chování, vlivu emocí, potřeb, motivací způsobu života*, což není patrně minimálně jako model bez významu ani pro zkoumání některých dějinných forem a peripetií lidského způsobu života [Filipec - Filipcová 1976; Holzkamp - Osterkamp 1975, 76 : 6].

V biologickém, lékařském a etologickém výzkumu chování se nedají uvést žádné zásadní rozdíly mezi člověkem a zvířetem, ale pouze rozdíly graduální. Metodologickým předpokladem biologického výzkumu je *pojmem organického*, tj. taková rovina obecnosti, která je společná chování člověka a zvířete. Při všem ocenění přínosu etologie nelze ztratit ze zřetele už tyto metodické meze, tj. že chování zvířete a člověka můžeme subsumovat pod společné obecné pojmy pouze jako analogie, při vědomí toho, že jsme již v metodické abstrakci biologického výzkumu redukovali člověka na bezprostřednost organického životního procesu.

Ještě důležitější je vědomí těchto metodických mezí, jakmile se některé společné životní projevy vztáhnou *na oblast morálky*, kde mohou být pojaty pouze jako *obrazné analogie*. Jestliže například některé mechanismy chování brání za jistých okolností vzájemnému zabíjení příslušníků téhož druhu, nedá se to hodnotit morálně jako dobré či špatné, i když není dnes pochyb o biologické účelnosti takových mechanismů. V přírodě žije jedna živá bytost v závislosti na druhé bez jakéhokoli mravního zákona. Někteří etologové ovšem chybně tvrdí, že by lidé byli morálnější, kdyby vlastnili takové ochranné přírodní mechanismy, které vývojem ztratili. Jednou větou se o užitečnosti či škodlivosti agrese a její regulace dá říci: mimo moraližující bajky nejsou zvířata dobrá či zlá (takový může být jedině člověk), a to ani na základě faktů, že byla prokázána přirozená hranice jejich agresivity. Také lidé by nebyli o nic lepší, kdyby jejich agresivita měla hranice jen v přírodním smyslu.

Rozhodně nelze zjednodušovat či nevidět, že etické pojmy nevyjadřují jen příkazy vyvěrající ze společnosti a zaměřené k individuu, ale že tyto příkazy jsou výsledkem dialektického střetávání určitého vybavení jednotlivců se společností, v níž žijí, že etické chování se během ontogeneze „zabudovává“ v podobě závazných norem do struktury každého individua a ve společnosti se potom upevňuje systémem složitých institucí výchovy, zvyků, ale i sankcí zákona atd. [Frolov 1979; Steindl 1979].

I když je tedy nutno chápat chování nejen jako předmět, ale i jako produkt evolučního vývoje, jedná se vždy nikoli o evoluci výlučně biologickou, resp. psychofyzilogickou, nýbrž vždycky o sociálně historicky podmíněnou psychofyzilogickou evoluci. Toto zdůraznění není jaksi „formalitou“, nýbrž tvoří základ, východisko zkoumání. Lze to vyjádřit také následovně: nikoli poznatky biologie, nýbrž *historického materialismu jsou základním východiskem* pro poznání charakteristických rysů vyznačujících chování člověka, neboť jsou-li základem zvířecího chování hluboce vrozené a proto i dědičné projevy — instinktivní automatismy — lidské chování rozhodujícím způsobem podobné vrozené automatismy nedeterminují (ač i člověk některé instinktivní automatismy dědí).

Oživení různých „návrátů k přírodě“ má v současném buržoazním myšlení nejen teoretickou, ale často i velmi silnou *emocionální vazbu*, která jednak zvýrazňuje skutečnou potřebu programově tematizovat a řešit řadu problémů vztahu člověka a přírody, přírody a kultury a jednak je svědectvím dozrívání bezradnosti a agnosticismu ve sféře sociálních teorií, kde se potom nejvýrazněji projevují návraty nikoli k přírodě, ale ke zmodernizovaným modelům sociálbiologismu, sociáldarwinismu ap.(11) I Lorenz se například nepřestává až tvrdošíjně a kategoricky dožadovat,

(11) Zvláště některé Lorenzovy závěry, učiněné v jeho knize *Zpětná strana zrcadla*, o vzniku a divergentním vývoji biologických druhů a kultur, nekriticky vyzdvihují výlučnost a nahodilost vzniku dějinných forem lidských kultur podle vzoru genetických mutací nebo jinými etologickými mechanismy [Lorenz 1973 : 252–258]. Na tyto úvahy navazuje desátá kapitola Lorenzovy knihy, zabývající se souborem faktorů, které mají prokázat invariantnost lidské kultury [Lorenz 1973 : 259–290]. Tyto Lorenzovy úvahy jsou bezpochyby přesvědčivým důkladem toho, že i velké přírodovědecké osobnosti současnosti mohou nekriticky přebírat a šířit různé modernizované recidivy sociálního darwinismu ještě po více než sto letech od jeho vzniku (a od té doby probíhající ostré polemiky s ním, zvláště ve vědeckých kruzích).

aby se společenské problémy naší doby, problémy vývoje kultury a duchovních hodnot zkoumaly *pomocí lékařských věd* [Lorenz 1973 : 31]. Obrací se jako velká přírodovědecká autorita především na laiky, nebo — jak sám někdy rád zdůrazňuje — „na biologicky myslící filozofy“. Jím samým objevené, podrobně analyzované a dnes už dalším výzkumem dobře potvrzené přírodovědecké poznatky jsou pak v transferu na společenskovědní oblasti různým způsobem zjednodušovány nebo hypoteticky extrapolovány, čímž mají vzniknout jakési opěrné body (v podstatě však pseudovysvětlující modely) i pro ty společenskohistorické procesy a sociální problémy současnosti, které jsou dnes spíše z ideologických důvodů vydávány dosud za tajuplné a neproniknutelné nebo vědou nepoznatelné a zejména neovlivnitelné. (12)

Kritický přístup k sociologicko-filozofickým závěrům vyvozovaným z etologie znamená oddělit „zrní od plev“. Lze říci, že základem většiny spekulací kolem „humánní etologie“ je přenášení zákonitostí chování recentních zvířat, zejména zvirat člověku vývojově nejbližších — lidoopů — přímo na člověka (tedy jemnější zoomorfismus). Děje se to dosud například v podobě kladení otázky, zformulované už kdysi Herderem a po něm znovu aktualizované Lorenzem: Co je vlastní člověku nejbližším živočichům, *Pongidům*, že právě z nich mohl vzniknout člověk? Z takového kladení otázek koncipované etologické výroky o specifitě člověka se ocitají mnohem níže, než je stav i většiny soudobých nemarxistických koncepcí antropogeneze, které už uznávají celou řadu významných kritérií, odlišujících lidské a živočišné chování a jejich vývoj, a to jak ve fylogenezi, tak ontogenezi. (13)

Při takovém pokusu o vyřazení reálných problémů antropogeneze je potom nemožné vyložit adekvátním způsobem přechod ke společenským poměrům jako přechod k různým formám a typům výrobního způsobu a výrobních poměrů a lidská společnost je potom viděna etologickým prizmatem velmi zjednodušeně, například *pouze jako určitý druh sociálního komunikačního systému*, signálů, které spouštějí různé typy chování atd. Sem patří především v „humánní etologii“ dnes velmi rozšířené vyhledávání různých analogií mezi lidskými a živočišnými výrazovými prostředky (pohybová gesta, emotivní výrazy a mimika či zbarvení tváře, symbolická ritualizace aj.). Jimi má být prokázána jednoznačná biologická determinace lidské sociální komunikace, a dokonce lidského chování. Tento výklad je ovšem nanejvýš hypotetický a často sporný už z biologického hlediska, neboť snadno vede k záměně mnoha dnes pečlivě vypracovaných biologických kritérií homologie a analogie, čímž vlastně dochází k pokusu z povrchních a nahodilých skutečností (analogií)

(12) V tomto směru se stala snad nejznámější a též nejvíce diskutovaná Lorenzova kniha *Takzvané zlo*. Shrnuje mnoho cenných etologických poznatků a pozorování, která jsou však na některých místech knihy vzápětí znehodnocena zcela problematickými závěry a analogiemi o základních dějinných typech agresivního chování zvířat včetně člověka [Lorenz 1968 : 209 an.].

(13) Zde máme na mysli například knihu čelného holandského antropologa A. Kortlanda [1972]. Naproti tomu hluboko pod úroveň koncepce antropogeneze K. Lorenze se nacházejí četné teze a závěry filozofické antropologie A. Gehlena. Tento donedávna ještě velmi uznávaný a módní autor redukuje člověka na produkt neexistujícího směru fylogeneze (a později vlastně i v průběhu dějin), během něhož člověk údajně vznikl jako vývojově bezperspektivní, v podstatě deficitní bytost (Mängelwesen). To současně vedlo ke vzniku společnosti a sociálního chování člověka jako nutné kompenzace a doplnění těchto rizikových chyb a nedostatků. Kritické marxistické posouzení těchto a mnoha jiných dosud živých buržoazních koncepcí antropogeneze představují záslužné práce čelného polského filozofa a psychologa P. M. Jaroszewského, které jsou dnes k dispozici v českých a slovenských překladech [Jaroszewski 1977 : 113—224]. Na XVI. světovém filozofickém kongresu proběhla v sekci *Moderní biologie a její výzvy filozofie* znovu živá diskuse o těchto problémech. Ke zhodnocení mnoha koncepcí antropogeneze včetně Gehlenových biologizujících kritik Lorenze, představujících „extrémní a nebezpečný biologismus a nativismus“, významně přispívá též česky vydaná práce německého vývojového psychologa H. D. Schmidta [1978].

uměle konstruovat podstatné, funkční, a dokonce kauzální a fylogenetické souvislosti (homologie). (14)

Poněvadž se neuznává relevantnost komunikačních zvláštností subhumánních hominidů, z nichž se podle moderní antropologie mohly postupně jediné vyvinout lidské komunikační znaky chování, dochází při takovém vyřazení konkrétní analýzy antropogeneze k reduktivní etologizaci lidského chování a k „homologizování“ analogických projevů chování. A to nejen nejvyšších recentních zvířat a člověka, nýbrž někdy i vývojově nižších stupňů (obyčejné generalizaci nových a neobvyklých poznatků etologie jednotlivých oblíbených biologických druhů toho kterého etologa). Vcelku se pak lidské vztahy nechápou v jejich historicky nutných zákonitostech, nýbrž lidské poměry a zvláštnosti chování člověka se v takové etologizující interpretaci jeví jako jakási někdy až *kuriózní sbírka obyčejů, zvyků, a vzorů chování*. Jsou to například imponující nebo submisivní gesta, vítací a odmítavé pozdravné ceremoniály, vzájemná konkurence nebo „reklama“, které pokračují u člověka ve smyslu vývoje tradiční kultury v konvenčních formách a za libovolného střídání vzorů chování a návratů typu módy apod.

Mnoho nejasností je rovněž zaviněno rozdílným pojetím pojmů a termínů „sociální“ a „společenský“. Jestliže mluvíme o „sociálním“ ve vztahu vůči člověku, máme dnes na mysli především mezilidské vztahy a existenční podmínky člověka ve společnosti. Jejich vytváření a vývoj a tím též další vývoj sociálního se dá snadno prokázat ve střídání jednotlivých společenských formací. Zoopsychologie a zejména soudobá etologie zcela výrazně prokázaly, že už samotný další biologický vývoj, zvláště vyšších živočichů, byl možný pouze tehdy, jestliže se současně vedle a spolu s rozvojem biologického rozvíjelo i sociální a psychické, takže vedle biogeneze další vývoj určovala i sociogeneze a psychogeneze a jejich zákonitosti, které působí i nadále [Leonovich 1978].

Rozlišení těchto oblastí a pochopení jejich souvislostí je nutné, aby vyniklo to, co je na člověku specifické, aby se daly jasně vymezit nové kvality v jeho vývoji, jeho individualita i jeho osobnost. Pro studium těchto složitých procesů jsou dnes pochopitelně důležité všechny strukturně vývojové přístupy, které zkoumají procesy biogeneze, sociogeneze, psychogeneze a nakonec i antropogeneze v jejich vzájemné interakci, a z hlediska složitých aktivit a chování těchto zkoumaných systémů v existujícím prostředí. Jejich výzkumem se dnes zabývá velký komplex přírodních a společenských věd, které respektují *složitou dialektiku sociálního a biologického jako novou komplikovanou systémovou kvalitu*.

Dnešní etapa vědeckotechnické revoluce vtiskuje celku materiálních a duchovních podmínek lidského života nový a ve svých základech dynamický charakter. Má vliv na další změny vztahů mezi člověkem a přírodou, na mezilidské vztahy a jiné sociální a společenské poměry, a tím též na seberealizaci člověka. Tato nová situace na druhé straně vyžaduje optimalizaci dalšího průběhu těchto procesů, které jsou ovlivnitelné pouze na základě do hloubky jdoucí, vědecky a filozoficky fundované teorie a metodologie. „Pokrok vědeckého poznání a v posledních desetiletích pro ně charakteristická intenzivní práce ve vědách o člověku objevily vysokou komplikovanost, mnohostrannost a rozpornost zákonitostí lidského vývoje a vytváření lidské osobnosti... je třeba vypracovat vědecké metody pro organizaci vyučování a vý-

(14) I. Eibl-Eibesfeldt dospívá k metodologickému zevšeobecnění takového rozsahu, které též nijak neobstojí: „Jestliže se dají prokázat společné rysy mezi mimikou a gestikou, pak se dá z toho usuzovat na společné dědičně podmíněné kořeny odpovídajícího chování“ [Eibl-Eibesfeldt 1978 : 420].

chovy, vycházející z přísného a všestranného *respektování individuálních zvláštností*, z nichž dosud mnohé biologické charakteristiky, jako stáří, pohlaví aj., zůstávaly po dlouhou dobu ve stínu... Marxistická analýza problému člověka předpokládá nejen všeobecné určení jeho podstaty, nýbrž též *zkoumání zákonitostí, které jsou charakteristické pro jeho celistvou povahu a proces jeho individuálního vývoje*" [Karsajevskaja 1977 : 43].

Na nemožnost nezprostředkované dedukce „podstaty člověka“ z několika tezí filozofické antropologie či z všeobecně biologických teorií apod. poukázal ostatně programově už mladý Engels v dopisech Marxovi z 19. listopadu 1844 a z 20. ledna 1845 v kontextu společně zahájené kritiky a vzájemné výměny názorů o M. Stirnerovi.(15)

Hlubší poznání syntézy některých přírodních a společenských procesů by umožnilo přechod k nové etapě řízené evoluce na základě komplexního sebepoznání člověka, což zahrnuje řešení i celé řady závažných filozofických a metodologických problémů, zejména právě pochopení faktu, že „celý průběh historického vývoje prokazuje, že *jednota mezi biologickým a sociálním se stává hlubší a všestrannější než její rozpory*“ [Fedosejev 1976 : 58]. Další analýza této závažné problematiky přispěje jak k rozvoji teoretických poznatků, tak k využití praktické rezervy dalšího možného rozvoje člověka a sociálního pokroku.(16)

Literatura

- Caplan, A. L.: *The Sociobiology Debate — Readings on Ethical and Scientific Issues*. New York, Harper & Row 1978.
- Dialektický materialismus a soudobá věda*. Praha, Svoboda 1979.
- Drvota, S.: *Od zvířete k člověku*. Praha, Panorama 1979.
- Eibl-Eibesfeldt, I.: *Grundriss der vergleichenden Verhaltensforschung*. München, Piper, 5. Aufl. 1978.
- Erhardt, K. J.: *Neuropsychologie „motivierten“ Verhaltens. Antriebe und kognitive Funktionen der Verhaltenssteuerung*. Stuttgart, Enke 1975.
- Erhardt, K. J. — Frey, H. P. (Hg.): *Interdisziplinäre Sozialisationsforschung. Ansätze und Probleme*. Stuttgart, Enke 1976.

(15) „Člověk“ je vždycky tak trochu přízrak, dokud nemá základnu v empirickém člověku. Zkrátka mají-li naše myšlenky a zejména náš „člověk“ být něco pravdivého, musíme vycházet z empirismu a materialismu; musíme odvozovat obecné z jednotlivého, a ne ze sebe sama anebo ze vzduchu à la Hegel“ [Marx-Engels 27, 1968 : 12].

(16) Příslušná místa v obou posledních citátech byla podtržena autory této studie, kteří pro *Sociologický časopis* připravili jako pokračování druhou stať s názvem *Konrad Lorenz a společenskovědní aspirace současné etologie*. Zde budou dále rozvedeny a upřesněny teze i obecná metodologická východiska kritického i pozitivního ocenění významu etologie ve společenských vědách.

- Fedosejev, P. N.: *Problema socialnogo i biologičeskogo v filosofii i sociologii*. Voprosy filosofii 1976, č. 3.
- Filipec, J. — Filipcová, B.: *Různoběžky života*. Praha, Svoboda 1976.
- Frolov, I. T.: *O dialektice a etice biologického poznání*. Filozofický časopis 1979, č. 6.
- Hegel, G. W. F.: *Estetika I*. Praha, Odeon 1966.
- Heintel, E.: *Einführung in die Sprachphilosophie*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1972.
- Holzcamp, K.: *Sinnliche Erkenntnis — Historischer Ursprung und gesellschaftliche Funktion der Wahrnehmung*. Frankfurt a. M., Athenäum Verlag, 3. Aufl. 1976.
- Holzcamp-Osterkamp, U.: *Grundlagen der Psychologischen Motivationsforschung*. Bd. 1, 2, Frankfurt a. M., Campus 1975—76.
- Janoušek, J.: *Sociální komunikace*. Praha, Svoboda 1968.
- Janský, L.: *Fyziologie adaptací*. Praha, Academia 1979.
- Jaroszewski, T. M.: *Úvahy o praxi*. Bratislava, Pravda 1977.
- Johst, V. (Hg.): *Biologische Verhaltensforschung am Menschen*. Berlin, Akademie-Verlag 1976.
- Kainz, F.: *Die „Sprache“ der Tiere*. Stuttgart, Enke 1961.
- Kamaryt, J.: *Od šimpanze k člověku — daleko či blízko?* Doslov ke knize [Lawicková-Goodallová 1978 : 262—279].
- Karsajevskaja, T. V.: *Die methodologische Bedeutung des sozialbiologischen Problems für die Untersuchung der individuellen Entwicklung*. In: Löther, R. (Hg.): *Beiträge zur Methodologie der medizinischen Erkenntnis und Praxis*. Jena, Fischer 1977.
- Kortlandt, A.: *New Perspectives on Apes and Human Evolution*. Amsterdam, Universiteit van Amsterdam 1972.
- Lawicková-Goodallová, J. van: *Ve stínu člověka*. Praha, Mladá fronta 1978.
- Leakey, R. E. — Lewin, R.: *Origins*. London, Rainbird 1977.
- Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 14. Praha, SNPL 1957; sv. 20. Praha, SNPL 1957; sv. 28. Praha, SNPL 1954.
- Leonovich, V.: *The Role of Natural Selection in the Evolution of Behavior as a Main Direction of Hominization*. In: [Novák a kol. 1978 : 455—488].
- Leontjev, A. N.: *Problémy psychického vývoje*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1966.
- Leontjev, A. N.: *Činnost, vědomí, osobnost*. Praha, Svoboda 1978.
- Lorenz, K.: *Das sogenannte Böse. Zur Naturgeschichte der Aggression*. Wien, Borotha—Schoeler 1968 (1. vyd. 1963).
- Lorenz, K.: *Über tierisches und menschliches Verhalten. Gesammelte Abhandlungen Bd. I—II*. München, Piper 1965.
- Lorenz, K.: *Die Rückseite des Spiegels. Versuch einer Naturgeschichte menschlichen Erkennens*. München—Zürich, Piper 1973.
- Lorenz, K.: *Das Wirkungsgefüge der Natur und das Schicksal des Menschen. Gesammelte Arbeiten (1941—1977)*. Hrsg. und eingeleitet von I. Eibl-Eibesfeldt. München, Piper 1978.
- Marx, K.: *Rukopisy „Grundrisse“*, sv. I. Praha, Svoboda 1971; sv. II. Praha Svoboda 1974.
- Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 3. Praha, SNPL 1962; sv. 19. Praha, SNPL 1966; sv. 27. Praha, Svoboda 1968.
- Megrelidze, K. R.: *Osnovnyje problemy sociologii myšlenija*. Tbilisi, Mecnijereba 1973.
- Novák, V. a kol.: *Natural Selection. Proceedings of the International Symposium Liblice, June 5—9, 1978*. Praha, Czechoslovak Academy of Sciences 1978.
- Radil, T. — Radilová, J.: *Některé metodologické aspekty výzkumu experimentálních neuróz*. Čs. psychologie 1977, č. 4.
- Rensch, B.: *Gedächtnis, Begriffsbildung und Planhandlungen bei Tieren*. Berlin—Hamburg, Parey 1973.
- Rumbaugh, D. M. (ed.): *Language Learning by a Chimpanzee — The Lana Project*. New York, Academic Press 1977.
- Sahlins, M.: *The Use and Abuse of Biology — An Anthropological Critique of Sociobiology*. Ann Arbor, University of Michigan Press 1976.
- Sève, L.: *Marxismus a teorie osobnosti*. Praha, Svoboda 1976.
- Schmidt, H. D.: *Obecná vývojová psychologie*. Praha, Academia 1978.
- Schurig, V.: *Naturgeschichte des Psychischen*. Bd. 1—2. Frankfurt a. M., Campus 1975.
- Schurig, V.: *Die Entstehung des Bewusstseins*. Frankfurt a. M., Campus 1976.
- Stamm, R. A. — Zeier, H. (Hg.): *Lorenz und die Folgen — Die Psychologie des 20. Jahrhunderts*. Bd. 6. München, Kindler 1978.
- Steindl, R.: *Homo moriturus nebo moribundus?* Skripta vydaná pro pracovníky ve zdravotnictví (ed. J. Loukotka), Brno, KV KSČ 1979.
- Tembrock, G. (Hg.): *Verhaltensbiologie unter besonderer Berücksichtigung der Psychologie des Verhaltens. Wörterbücher der Biologie*. Jena, Fischer 1978.
- Wilson, E. O.: *Sociobiology — The New Synthesis*. Cambridge, Mass., Harvard University Press 1975.
- Wilson, E. O.: *On Human Nature*. Cambridge, Mass., Harvard University Press 1978.

Резюме

Я. Камарыт - Р. Штайндл: Исторический материализм и этологическое сведение социального к биологическому

Настоящее исследование посвящено практически еще не затронутой в чешской литературе проблематике. Авторы в рамках конкретизации и конфронтации марксистских тезисов о «природе человека» с этологическими концепциями и выводами, сводящими в различном контексте социальное к биологическому, человеческое к анимальному, уделяют внимание прежде всего более ранним и более новым взглядам Конрада Лоренца, одного из основателей современной этологии. Редуктивной этологизации и гомологизации аналогичных проявлений человеческого и анимального поведения они противопоставляют марксистско-ленинские тезисы о диалектике социально-биологической детерминации, выведенные из широких марксистских дискуссий, особенно в советской философии и психологии. Из них и из логики представленного изложения вытекает, что здесь, несмотря на продолжающуюся и обоснованную критику социал-биологизма, не отрицается большое теоретическо-методологическое значение современной этологии, и для исследования человеческого поведения, и для дальнейшего развития социологии и психологии, например, для преодоления концепции так называемой двойной детерминации: средой и наследственностью, чему этология содействует как положительно, уточнением понятий «врожденного» и «усвоенного» и своим последовательным природно-историческим измерением, так и действенной критикой бихевиоризма, инстинктивизма, механистической «рефлексологии» и др. В духе этих выводов, авторы сознательно (в отличие от этологии) переносят акцент с филогенеза на онтогенез, на проблематику закономерностей индивидуального развития и формирования человеческой личности и (вместе с этологией) на единство исторического развития, т. е. общественных закономерностей с филогенетическими природно-историческими, на единство биологического с социальным в конкретных процессах биогенеза, психогенеза, социогенеза и антропогенеза.

Summary

J. Kamarýt — R. Steindl: Historical Materialism and the Ethological Reduction of the Social to the Biological

This study is devoted to the problems up till now almost untouched in the Czech specialized literature. While analysing the Marxist thesis on "man's substances" and confronting it with ethological concepts and conclusions which in various contexts reduce the social to the biological, the human to the animal, the article focuses special attention mainly upon earlier and more recent opinions of Konrad Lorenz, one of the founders of modern ethology. To the reducing ethologization and homologization of the analogical demonstrations of human and animal behaviour the authors contrast the Marxist-Leninist thesis concerning the dialectics of the socio-biological determination, derived from wide-ranging Marxist discussions, particularly in Soviet philosophy and psychology. It is obvious from the logic of these discussions and the authors' explanations that despite the continuing and justified criticism of socio-biologism it is impossible to deny modern ethology considerable theoretical-methodological merit also for the study of human behaviour and for the further development of sociology and psychology. It concerns the overcoming of the so-called double determination by the environment and heredity, to which ethology contributes positively by precisising the terms "innate" and „learned", by applying a consequent historical dimension and offering an efficient criticism of behaviorism, instinctivism, mechanistic "reflexology" etc. In the spirit of these conclusions the accent has been shifted in a programmed manner (in contrast to ethology) from phylogenesis to ontogenesis, to the problems of the laws of individual development and the formation of human personality. On the other hand the authors emphasise (in accordance with ethology) the unity of historical development, i.e. of the social laws with phylogenetical natural history laws, the unity of the biological and the social in concrete processes of biogenesis, psychogenesis, sociogenesis and anthropogenesis.